

עיונים סמנטיים במושג ה"שלילות"

1. שלילה, שליליות או שלילות

"יצא העולם מתחילה מדין האפיסה והשלילות לעין המציאות וההיות" (ר' יצחק הישראלי, יסודות העולם, ב, ברלין תקל"ז, עמ' יז). תוכנה של המובאה שלפנינו וצורתה אופייניים לכתוב פילוסופי מימי הביניים. עניינה - היווצרות העולם, המעבר מן האין אל היש. המשפט אוצר בחובו שפע של אינפורמציה סמנטית על דרך הניגוד ועל דרך הסמיכות: מצד אחד, מצד האין, עומדים "אפיסה" ו"שלילות"; מן הצד השני - "מציאות" ו"היות". קורא בן זמננו ישמע במילה מציאות משמע קרוב לזה שבמובאה בצד משמעים קרובים נוספים.¹ לעומת זאת אין בעברית החדשה שימוש לשם העצם המופשט היות (ונראה שכך יש לקרוא את הכתוב תוך שמירה על ההקבלה לשלושת השמות המופשטים הקודמים שקריאתם ודאית, ובייחוד אל קודמו הסמוך מציאות). הכתוב כולו עוסק בהכללה הגדולה הכרוכה בבריאת כל העולם מיסוד האין, וכך הוא נאמן, הן בתוכנו הן בלשונו, לצורת הכתיבה הפילוסופית של ימי הביניים.

קשה למצוא בכתוב עברי מודרני את המילה שלילות, קל וחומר בדיבור. השורש של"ל מקורו בהקשר הביזה והמלקוח (ונולד ממנו כנראה גם הביטוי שלל צבעים). החל בימי הביניים ועד ימינו הוא מופיע בהקשרים של לקיחה ושל העדר: שלילת רשיון, שלילת חירות, וגם במשמע הערכי הקשור לאי־הסכמה, לדחייה ולשקר: שולל את טענותיו מכול וכול, תשובה שלילית, יחס שלילי, טיפוס שלילי.² נדירותה

1. כמו למשל ההבחנה הדקה בין שם העצם המופשט ("בחלום ובמציאות") לבין שם פעולה לחיזור מצב עניינים או תכונה ("אמונתי המוחלטת במציאותם של דברי בדות אלה אינה נפגמת על ידי כך כמלא הנימה", ח"נ ביאליק, ספיח, תל־אביב תשכ"ג, עמ' קע"ז).
2. בספרי מבוא ללוגיקה מופיע חוק השלילה הכפולה הטוען: "שלילתה של שלילת טענה (היפוך ערך האמת שלה, שיש לו סימון פורמלי: ~) היא חיוב הטענה". או בניסוח פשוט: שלילת השלילה היא חיוב. אפשר לשמוע כאן הד לחוק מתמטי מוכר בניסוח העממי שלו, המושפע מן הלעז במרחבי ומן היידיש בתחבירו: "מינוס ומינוס הם פלוס". בהמשך הדברים יתברר שההקבלה איננה מקרית.

של המילה שלילות היא המאפשרת לה לציין את המושג המכליל והמופשט, שהוא נושא דיונו.

1.1 מטרת המאמר

פתחנו במילים וביחסי המשמעות ביניהן, אך המשך הדיון יישוב על המושג המופשט "שלילות" ועל הרחבותיו המטפוריות כפי שהוא מצטייר מהשימוש שאנשים עושים במילות השדה. אנו נדון כאן בשדה הסמנטי הרחב של השלילות, נתהה על עצם קיומו ועל הקשיים שבחקירתו, ונעמוד על ייחודו של שדה השלילות, על המבנה ההגיוני של שדה זה, על המילים המרכיבות אותו ועל היחסים ביניהן. שם העצם המופשט הנדיר שלילות מאפשר לציין יותר ממה ששומעים דוברי עברית חדשה בהפשטות השגורות שלילות או שלילה. בחירה במילים המוכרות שלילות או שלילה אפשר שהייתה מצמצמת את היריעה למשמעים המוסריים או הלוגיים. היסוד האמוטיבי (השלילי) שנוסף להן עם השנים מונע חקירתו של יסוד שלילות כללי ביותר, נטול התייחסות ריגושיה.³ השימוש בשלילות, המציינת מושג או אפילו מערך מחשבתי שלם, כבמילת המרכז של השדה מאפשר אפוא לדון ביסוד רחב ומופשט ביותר.⁴

2. היש שדה סמנטי של שלילות?

ההקשר המידי שבו אנו נתקלים ביסוד הרחב של השלילות הוא בהופיעו כרכיב בזוגות של אנטונימים: יש-אין, גדול-קטן, רחב-צר, ישר-הפוך, טוב-רע, יפה-מכוער, אמתי-שקרי. בכל הזוגות שנמנו כאן וברבים אחרים נושא בן הזוג השני את רכיב השלילות [+שלילות], ויסוד זה הוא המעניין אותנו. האם יש לו קיום גם מעבר לקיומו בזוגות של אנטונימים?

אפשר שיטען הטוען: אין אפשרות לדון ביסוד אחד רחב ומקיף, החוצה הקשרים לוגיים, מוסריים, מתמטיים, פילוסופיים ואחרים, שעניינו "שלילות", ולא במקרה אין בעברית החדשה שימוש למילה המכלילה שלילות. אפשר שהטענה נכונה בקשר לשפת היום-יום, אלא שהבלשן והפילוסוף יכולים לגלות עניין ביסוד

3. תודתי נתונה לפרופ' גולדנברג, לפרופ' מורג ולקורא האנונימי, שבערותיהם חשפו בפני קושי זה. עם זאת, אפשר שדווקא עיונו זה יצביע על האופן שבו תכיל מילה את רכיב השלילות הנידון בלי שהדובר יחוש כלפיה, ואף לא כלפי מסומנה, כל התייחסות שלילית. עניין זה ניכר למשל במילים תחליף ואפילו העדר. במילה סטייה ניכר המעבר ממשמעות ריגושיה כמעט נייטרלית ("עליך לסטות משולי הכביש") אל המשמעות הטעונה של הצירוף סטייה חברתית ובוודאי של סטיות מיניות. וראה גם הערה 7 להלן.

4. מעין משלים הפוך ל"שדה החיוב השלם" של קדרי, אלא שדיונו הוא דיון דיאכרוני בטקסט עתיק, ואני אדון בעברית החדשה במבט סינכרוני.

הסמנטי של "שלילות", כשם שהוגי ימי הביניים התעניינו ביסוד הפילוסופי של "שלילות". חמש טענות תומכות בעמדה זו, ואלו הן:

2.1 שלילות במחקרים פסיכולוגיים

במשך שנים חקרו פסיכולוגים ובלשנים, ובראשם הרברט קלארק (1973) ותלמי גבעון (1976), את ההבדל בתגובותיהם של ילדים (ואף של מבוגרים) להוראות המנוסחות בניסוח חיובי מול הוראות המנוסחות בניסוח מנוגד או שלילי (וישם אל לב שהן הקורא מאמר זה, הן הפסיכולוג והן הילד יודעים להבחין היטב בין שתי צורות הניסוח - וכמעט די בכך כדי לשמש ראיה).

הפסיכולוג הרברט קלארק מוצא שיש הבדל בין הזמן הנדרש לילד לבצע מטלה המנוסחת בחיוב לבין הזמן הנדרש לו לבצע מטלה זוהה שהניסוח שלה הפכי. התשובה לשאלה "האם הכדור נמצא מתחת לשולחן?" תהיה אטית יותר מן התשובה לשאלה "האם הכדור נמצא מעל לשולחן (או עליו)?" כשמדובר על אותו מצב עניינים. התגובה האטית לשאלות שנוסחו במונחים "שליליים" בהשוואה לניסוח ה"חיובי" של אותן שאלות מתגלה בסוגים שונים של שלילות. קלארק מגדיר אותם כדלהלן: שלילה רגילה: "האם המשפט שקרי (לעומת אמתי)?" "האם אין (לעומת יש) כאן כסא?"; שלילה של כמתים: "האם יש כאן פחות (לעומת יותר) תפוחים?" ושלילה חבויה, המתנסחת במונחים מתחת, מאחורי, חוץ מ- ודומיהם.

תלמי גבעון מסכם ממצאים אלה ואחרים בטענה שיסוד השלילה הוא יסוד משני נגזר, התלוי ביסוד החיוב וקשור להבחנה הרחבה יותר בין נוכחות של חפצים או תכונות לבין העדרם, בין משך לקטיעה, בין אחידות לשינוי, בין נורמה לסטייה ובאופן הכללי ביותר בין דמות לרקע. אוסיף ואטען שעצם היכולת של הפסיכולוגים לנסח שאלות כך או אחרת (בניסוח ההפוך) נשענת על ההנחה שיש שדה רחב של מושגים שיש בהם יסוד של חיוב, ולעומתו שדה רחב של מושגים הפכיים, הוא השדה שקראנו לו "שדה השלילות". הבלשן רשאי אפוא לחקור בכלים שברשותו את ההבחנות הפסיכולוגיות שהלשון מבטאת לתועלת המחקר הבלשני והמחקר הפסיכולוגי כאחד.

2.2 יסוד השלילות העולה ממסקנות הניסוי במיון מילים

אנשים אינם מתקשים לשבח רשימות מילים נתונות בשאלון שבו שלושה טורים: טור אחד שבכותרתו הסימן [+], טור שני שבכותרתו הסימן [-] וטור נוסף המסומן [?] למקרה שההכרעה בו קשה או בלתי אפשרית. שאלון כזה ניתן ל-25 סטודנטים לבלשנות ולחמישה מרצים. היה עליהם לשבח בשלושת הטורים כ-80 מילים שנבחרו מן המילון באקראי. מילוי השאלון לא עורר קושי או היסוס, בעיקר בשל האפשרות לבחור בסימן השאלה, וגם תוצאות המיונים היו דומות מאוד. השאלונים

הוגשו באין אומר, הנשאלים ראו מול עיניהם רק שלושה סימנים גרפיים בשלושה טורים ורשימת מילים שהם נתבקשו לשבח כראות עיניהם.⁵ נשווה לנגד עינינו שאלון אחר, שבו במקום הסימנים הגרפיים [+], [-], ר- [?] היו מופיעים למשל הסימנים [^], [*] ר- [^]. הדעת נותנת ששאלון כזה היה מותר את הנשאלים אובדי עצות, ובוודאי לא היה מפיץ מהם תשובות דומות ולו במשהו. מכאן שאפשר להניח שהסימנים [+], ר- [-] אומרים משהו לאנשים, ושבאוצר המילים קיים חלק שניתן להחיל עליו את יחס האנטונימיות, כלומר לתארו במונחים של דבר והיפוכו או של יחסי פלוס-מינוס. צד המינוס או השלילות שבאוצר המילים הוא הנושא של מחקרנו זה.

2.3 זיקות מילוליות

המילים המובהקות, שלגביהן לא נשאל אם הן נושאות יסוד שלילה גם כשאין מופיעות בזוגות של אנטונימים, הן מתחומי האריתמטיקה והלוגיקה. קל להראות שחלק זה של אוצר המילים מקיים זיקות הדוקות עם חלקים אחרים של אוצר המילים. נוכל לתאר שיטה, שאמנם היא אטית ומייגעת אך אפשרית, לעבור בקשרים של מגע המשמעות ממילת שלילה מובהקת לקרובתה הנושאת גוון אחר של שלילות, עד שתתמצה כל מערכת הזיקות.

כך תיראה שרשרת זיקות שראשיתה במינוס האריתמטי עצמו, המיתרגם בעברית חדשה לחיסור או לפחות: מפחות אפשר לעבור להפחתה, לפחת ולפחות דרך קשרי השורש, ומשם בקשרי סינונימיות לבזוי ולנקלה ולקרוביהם בשדה הפחיתות - מושחת, רשע; אלה מתקשרים בדרך של קשרים מורפולוגיים ושל קשרי סינונומיות חלקית אל רשעות, זדון, פשע, חבלה, מום, תקלה, פגם וגם פצע, חפורה, מכה ועוד. נדרנו ממילה למילה דרך זיקות קיימות בלשון, ושמרנו על יסוד השלילות גם הפעם מבלי להיזקק לזוגות של אנטונימים. עשינו זאת דרך יחסי סמיכות והקשר, סינונימיות והקבלה ודרך יחסי גזירה מורפולוגיים. אפשר כך לנוע מפחות אל להפחית ואל לגרוע ומשם לגרוע, רע, בזוי, מושחת וחוזר חלילה.

מסלול אחר של מגעי משמעות יתחיל ביסוד הלוגי שלילה, יעבור בעזרת קשרי השורש אל שלילי, ומשם בקשרי סינונימיות וקרבה בשדה הסמנטי או בתחתיה שדה אל דחוי, בזוי, נקלה, רשע; או במסלול אחר, משלילה להיפוך אבל גם להעדר, ומשם דרך קשרי משמעות אל ליקוי, סטייה, תחליף, התחזות ועוד. אין כאן הצעה מעשית לתיאור קשרי משמעות בין מילים המכילות יסוד או רכיב של שלילה. זוהי מטלה מייגעת, ואפשר שהיא אף מיותרת. ההצעה הועלתה כאן רק כאפשרות תאורטית המצדיקה את החיפוש של רצף רחב וקשור של מושגים המכונן את "שדה השלילות".

5. ראה הנספח בסוף המאמר.

2.4 שלילות כהיפותזה

אפשר שנקבל את קיומו של יסוד השלילות באוצר המילים במעמד של הנחה, היפותזה. כבכל מחקר בכל תחום חייבת היפותזה למלא גם כאן את שתי דרישות: אל לה לסתור את הידע האמפירי הקודם, ושומה עליה להוסיף ידע חדש או הסבר חדש למה שידוע. אם נניח אפוא שאכן יש קיום לרכיב המשמעות "שלילות" - כפי שרומזות שלוש הטענות הקודמות - נידרש בהמשך העיון להראות שהנחה כזו איננה סותרת ידע אמפירי קודם, ולא עוד אלא שהיא תורמת ידיעות חדשות או הסבר חדש לידיע בתחום הסמנטיקה הבלשנית ובתחומים קרובים אליה. אם יתברר שכך הדבר, נוכל לאמץ את ההנחה כתקפה, כפי שנעשה בתחומים אחרים: במדעי הפיזיקה, האסטרונומיה או הכימיה. זה האתגר העומד בפני מחקרנו זה.

2.5 שלילות כמטפורה

אם נותר עדיין ספקן, שארבע הטענות הקודמות לא שכנעו אותו בקיום של יסוד שלילות כיסוד מארגן בסמנטיקה או באפשרות המדעית להניח ולהוכיח את קיומו, אפשר שהתיאור הזה יסבר את אוזנו: המחקר יכול להצביע על היסוד המתמטי או הלוגי "שלילה"; יסוד זה הוא המבטיח את יחס האנטונימיות בזוגות ניגודים ומסמן אחד משני קטביו של כל זוג.

אלא שלמילים ולמושגים המתמטיים והלוגיים המובהקים יש נגזרות והרחבות מטפוריות בתחומים אחרים, קרובים או רחוקים, כגון בתחומי האונטולוגיה (אין, העדר, חוסר), המוסר (פחות, מושחת, רשע, רשעות), החושים (כאב, בכי, מחוספס) ועוד. יש להסביר את יסוד הקשר בין רע למר, כפי שמציע הצירוף הכבול רע ומר; בין פחות לבין פחות, כפי שעולה מיחסי השורשים; וכן יש להסביר את טיב הקרבה שבין אין לבין תהוה, אפס, אפע, חושך, צלמוות, מוות, שואה, פחד, צרה, איד, אסון, חולי, נגע ועוד, כפי שמרומז משכונותם בכתובים במבני חזרה, הוספה ותקבולת.

בניסוח כזה, שנועד לאזוניים ספקניות, עדיין נותרות תמיהות אחדות פרט לתהיה בדבר אופי הקשרים המטפוריים המתקיימים בין מילות השדה ובדבר דרכי התהוותם. דומה שאין בתיאור הזה כדי לצייר שדה סמנטי שלם. תחת זאת זהו דיון במושגים מוכרים מתחומים שבהם השימושים ברורים וגדורים, האריתמטיקה או הלוגיקה, ובהרחבות המושגיות ובזיקות המטפוריות של מושגים אלה לתחומי תוכן אחרים.

אני סבורה, ואף אשתדל להוכיח בהמשך, שאפשר לטעון טענה חזקה בדבר קיומם של שדה מושגי ושל שדה סמנטי של שלילות, שיש בהם היגיון פנימי וסדר. זהו שדה סמנטי מיוחד במינו. גם את ייחודו משדות אחרים - היותו מעין שדה על חותך תחומים - יש לתאר בהקפדה.

3. תכניה המגוונים של השלילות

הניסוי שתואר לעיל הניב טור ממוין של מילים שדוברי עברית משכילים לא ערערו על "שייכותו" של סימן השלילה אליהן. עתה נודקק לשיטת השדה הסמנטי, למיון מילים לתת-קבוצות של משמעות על פי קרבת התוכן היחסית שלהן. שיטה זו נשענת על רעיון ה"ערכים" הסמנטיים, שמקורו ברעיון הניגודיות ובסטרוקטורליזם של דה-הוסטור, והיא זוכה לאחרונה להצדקות ולפיתוחים.⁶ ממיינים את קבוצת המילים הנידונה, מילות השדה הסמנטי, על פי מדד של קרבה וריתוק ביניהן. היחסים בין התת-קבוצות ובין מילות כל קבוצה לבין עצמן חושפים את דרכי הארגון של השדה. מגיעים לגילוי של תת-קבוצות של משמעות דרך עיון סמנטי טהור במשמעיהן של מילות הקבוצה. השאלה הנשאלת פשוטה: האם מילה נתונה, למשל בכי, קרובה יותר לצער או לאין? (את שלושתן הרי סיווגו הנשאלים כמילות שלילות). עתה אנחנו שואלים איזה סוג של שלילות: האם תהו קרובה יותר במשמעה לשתיים הראשונות (בכי וצער) או לאחרונה (אין)? המיון נשען בעיקר על שיוך המילה לשדה תוכן מובהק (הלוגיקה, העולם המוחשי, הטכנולוגיה, תחושות אנושיות ודומיהם), אך נלקחים בחשבון גם צירופים כבולים וההשפעה הנודעת להם על הבנת המילים המרכיבות אותם, כמו הצירוף רע ומר שנזכר כבר, או הצירופים בכי מר, אפס ואין, תהו ובוהו, אימה חשכה (בראשית טו, יב) ועוד.

המיון לשדות תוכן משניים או לתת-שדות מגלה ארבעה תת-תחומים עיקריים: שלילות תלוית תחושות, שלילות תלוית יחסים בין אנשים, שלילות תלוית תרבות ושלילות אונטולוגית. אנו נדון עתה בתת-תחומים אלה אחד לאחד, תוך שאנו מבקשים את המקור או את התוכן הסמנטי של השלילות בכל אחד מהם. שאלתנו תהיה מכוח מה נכללות מילות כל קבוצה בשדה השלילות. יחתמו את העיון שאלת הקשר בין תחומי המשמעות ושאלת אופיו של היסוד הכללי של השלילות.

3.1 שלילות בתחושות ובהרגשות

הקבוצה השקופה והמובחנת ביותר מבחינה סמנטית היא הקבוצה שיש בה שיקוף לתחושה גופנית או רגשית של דחייה. זוהי קבוצה סמנטית שהמשותף לה הוא תיאור מצבי גוף או נפש שאינם נעימים ושכני אדם מבקשים להימנע מהם או להפחיתם. כאן נמצא בין השאר את המילים הללו: כואב, כאב, בחילה, צער, ייאוש, מתוספס, דוקר, מפחיד, מבהיל, דיכאון ועוד. אין קושי להבחין בקשר שבין מצבי אינחת או דחייה לבין אחד משני הסימנים [+] או [-] בתיווך

6. ראה גונדי, 1988; להרר וקיסאי, 1992; סוברן, 1994.

(המטפורי או הישיר) של קרוב, יותר, עוד, נעים וטוב לעומת הרף!, די, מספיק, אל נא, אל, לא עוד ודומיהם.⁷

3.2 שלילות ביחסים אנושיים

בקבוצת מילות השלילות הבאה מופיעות מילים הקשורות לאינחת ולא־נוחות שהן תוצאה של פעילות של אדם כלפי זולתו: עוול, דיכוי, הרג, חניקה, בוז, עלבון, לעג, קלס, שוד, אונס, תקיפה, דחיפה, גירוש, נישול ועוד. שלא כבקבוצת המילים הקודמת, מתקיימת כאן דר־ערכיות בין עושה ה"עוול" לבין הסובל ממנו. הצד הסובל יסמן ללא קושי את המושגים המתארים את סבלו בסימן השלילה, אך לא בהכרח יעשה כן גם גורם הסבל. דר־ערכיות זו, שלא נמצאה בקבוצה הראשונה, מלמדת על עלייה בדרגת המורכבות של המושגים. אפשר לדבר על דרגות יורדות של בסיסיות או של יציבות של יסוד השלילות במעבר בין שתי הקבוצות. הבוכה או העצוב חש במוחלטות השלילית של מצבו. הורים האומרים לילד שנפצע מנפילה "לא כואב לך" אינם מתכוונים, כנראה, לשלול את עצם תחושת הכאב, אלא לנחם את הילד הבוכה (ואת עצמם), וכאילו אמרו "לא נורא, אל תייחס ערך שלילי כה גדול למכה או לנפילה, זה יעבור". בכך מתבטאות תכונת ה"יציבות" של יסוד השלילות שבקבוצה הראשונה, ראשוניותו הפסיכולוגית, מובחנותו ומובקותו. השלילות הנעוצה בתחושות גופניות ונפשיות היא חד־משמעית, בסיסית, ראשונית ובלתי ניתנת לערעור. לעומת זאת, יחסים בין בני אדם מאפשרים כפל מבט ביחס לשלילות. מה שטוב, נעים ורצוי לאחד יכול להיות מאוס, מכאיב ומשפיל לזולתו - גם אם מדובר באותו

7. יושם אל לב כי במילות הקבוצה הזאת קיים הבלד דק בין התוכן הרפרנציאלי של המילים, מה שהן מסמנות בעולם - מצבי אינחת, אינוחות ורתיעה - לבין המשמעות הריגושית (אמוטיבית) השלילית הנספחת אליהן, שהרי מדובר כאן בקבוצת מילים המסמנת הרגשות ותחושות שליליות. נשווה למצב בשרה אחר, שבו קל להבחין בין המשמעות הרפרנציאלית, המסמנת, המורה, לבין זו האמוטיבית, הנספחת. מילת חמור מסמנת בהמת עבודה צייתנית, אפורה ואף עקשנית מעט. אולם בריבור הישראלי נמצא אזכורים רויים ארס של חמור בין נהגים בכבישים, ובהקשר אחר - מלווה בטפיחה על המצח ובמשמעות אמוטיבית נספחת שלילית אך בעלת גוון אחר - ישמיע הדובר: "איזה חמור הייתי, לא ראיתי שאני הולך לעשות שטות כזאת". לפיכך הציטוט "בשלילות מתכוון הכותב לדחייה ומיאוס שחשים בני אדם כלפי מושגים מסוימים", כפי שטען מבקר של מאמרנו זה, לא זו בלבד שאינו מתאר את דרך העבודה והמחקר הנוכחיים, אלא שהוא חסר משמעות לחלוטין. האמנם מרגישים בני אדם דחייה או מיאוס כלפי המילה דיכוי או אפילו כלפי המושג "דיכוי"? לכל היותר הם שוללים את המצב שהמילה מסמנת. לבני אדם אין בדרך כלל יחסי דחייה ומיאוס עם מילים, לכל היותר יש להם העדפות סגנוניות. וגם כשעמוס עוז מתריע חזר והתרע נגד השימוש במילה שואה (=אסון טבע) לתיאור רצח העם היהודי על ידי הנאצים, אין הוא חש ככל הנראה מיאוס כלפי המילה, הוא חושב שאין היא מתארת נכונה את שהתרחש, ושיש לכך השלכות מוסריות.

מעשה עצמו. וזה פשר הירידה ברמת ה"יציבות" של השלילות במילות הקבוצה השנייה.

3.3 שלילות תלוית תרבות

קבוצת תוכן שלישית ומעניינת יכולה להיקרא בשם קבוצת המילים תלויות הסיפור, או בהכללה, מילים שמשמען תלוי תרבות. שלא כבשתי קבוצות המושגים הראשונות אין לקבוצה זו הגדרה סמנטית. האפיון שלה הוא פורמלי כמעט והוא מגלה פן מעניין וחשוב של כל שפות אנוש: הפן הפתוח שלהן. כאן ניכר גם ייחודו של שדה השלילות משדות סמנטיים ומושגיים אחרים הסובבים סביב ציר מושגי-תוכני מוגדר.

לכאן ישתייכו בעברית המילים שעיר לעזאזל, שטן, גיהנום, טמא, ואולי גם לכלוך וכיעור. שלא כבמילים שבקבוצות הקודמות לא נמצא כאן תוכן פסיכולוגי מדי או קשר סמנטי מובהק בין המילים. מאפיינים אותן העדר היציבות של השלילות והעדר תחושה מדידת של דחייה או של שלילה. השלילות שלהן נבנית על ידי מערכת של אמונות, האמנות, סיפורים או מורשות תרבותיות. מה שטמא בתרבות אחת אינו בהכרח טמא בתרבות אחרת. התוכן שונה אך המסגרת אחת: מה שאסור במגע, מוקצה, שיש להתרחק ממנו.

נבחן את הצירוף שעיר לעזאזל בשתי בחינות. האחת - השימוש המודרני, שנותק מן הסיפור המקורי ושימר רק אפיונים אחדים שלו, בעיקר את יסוד השלילות: "אין סיבה שהמורים השובתים יהיו השעיר לעזאזל של הארגונים המקצועיים". אנו שומעים שלילה, הטלת אשמה, דחייה, אך הקשר אל יום הכיפורים ואל הכפרה נעלם. הבחינה השנייה היא ביחסו של דובר שפה זרה שהסיפור המקורי זר לו. הלה יתקשה לגלות את תוכן הביטוי ולעתים גם את יסוד השלילות שבו בהעדר היכרות עם המקור, הבונה את התוכן של הביטוי.

אנו נוגעים כאן בשאלה מהותית בדבר קו ההפרדה בין מה שאוניברסלי בלשון ובין מה שהוא תלוי חברה, תלוי תרבות, תלוי מנהג, מיתוס או סיפור. זה נושא נכבד, והוא מצדיק דיון נפרד. לענייננו נסקור רק את האופי המיוחד של קבוצה זו, את מקומו של יסוד השלילות שבמילותיה ואת אי-יציבותו של יסוד השלילות שבהן. מושגים הקרובים לגיהנום, לשחת ולשאול מצויים בתרבויות רחוקות זו מזו. תוכנם המדויק של המושגים משתנה מסיפור לסיפור, מתרבות לתרבות, אך מתקיימים בהם יסודות אחדים: הזמן שלאחר המוות, שיש בו עצמו כבר מידה מסוימת של שלילה, ודרגות שונות של ענישה וייסורים.

במפתיע אנו מוצאים גם התבדחויות כגון: "הגיהנום הרבה יותר מעניין מגן העדן" או "בני אדם הולכים לגיהנום כי הם רוצים". התבדחות זו מעידה על אי-יציבותו של המושג: קשה להתברר על כאב, בוודאי לא על כאב פרטי, או על עוול.

הצורך בסיפור או במיתולוגיה מאפשר ריחוק ואי-יציבות של המושגים, הוא אחראי לגיוון בתוכן שלהם ומאפשר התברחות. ההארה המבודחת נשענת על ההבנה המשותפת, אך גם על השוליים של אי-ההסכמה, הקריצה, כפל המשמעות, הפחתת הערך של חלק ממרכיבי הסיפור תוך שמירה על אחרים. השלילות נבנית בעזרת הקישור אל חטאים, אל חוטאים ואל ייסורים: אש הגיהנום, אש תופת.

תרבויות ומורשות מגוונות את אוצר הסיפורים, האמונות והדעות שלהן תוך הישענות על בסיס פסיכולוגי או חברתי אוניברסלי. כך יהיה ה"טמא", כנזכר, אסור במגע או באכילה, אך ההגדרה מי הוא טמא משתנה מחברה לחברה. ואפשר שבמידה מסוימת הדבר נכון גם בנוגע למלוכלך ולמכוער - יסוד הדחייה קיים, אך התוכן וטווח ההכלה של המילים פתוחים.⁸

נסכם את שמצאנו עד כה: שדה השלילות בנוי משלוש קבוצות תוכן מובהקות, המדגימות דרגות של ריחוק מן התחושה המידית של דחייה וכאב - מן הקבוצה הפסיכולוגית שבה המילים משקפות ישירות דחייה ואי-רצון דרך המורכבות של מערכות יחסים בין-אישיות שליליות ועד המבנים התרבותיים והמיתולוגיים שחברה טובעת בהם את עולם ההעדפות והדחיות הכללי שלה. ככל שמתרחקים מן הפן הפסיכולוגי מידת היציבות של המושגים יורדת.

4. זהות והבחנה

בכך לא סיימנו לסקור את המילים מן השדה הסמנטי והמושגי של השלילות. נותרה קבוצה גדולה למדי של מילים שהנשאלים סיווגו אותן בטור ה-[-], אלא שמילים אלו מעוררות קושי. עד כה זיהינו בבהירות שלוש קבוצות, והנה את המילים שנותרו קשה לכלול בקטגוריית משמעות אחידה. מהו היסוד המשותף למילים העדר, סוף, תחליף, הפרדה, שבירה, קריסה, סטייה, אין, נדיר, ליקוי, מום, חור, כישלון, מרחק, אפס, מחיצה, מזויף, מיותר, גירעון, הפרעה, ויתור, חסך, הברדל ופירוק לבד מן העובדה שבכולן קיים יסוד כלשהו של שלילות? דומה שגם כאן, כמו בקבוצת מילות השלילה תלויות התרבות, אין לפנינו קבוצת תוכן אחידה. המילים נוגעות בחלקן לקיום (אין, העדר), אחרות קשורות לתפקוד (נזק, פגם, מום, שיבוש, הפרעה, כישלון), לקשר (נתק, פיבוד, חור, חסימה), לצורך (ויתור, מיותר, עודף, פסולת), להבחנה (הברדל), למצבים ולתהליכים (שינוי, ניוון, הריסה, הידרדרות) ועוד. אם אין המילים הללו יוצרות קטגוריה סמנטית אחת, שיוכן לשדה השלילות מניין?

8. בנוסח ההתברחות הקודמת על הגיהנום ניתן למצוא פתגם ברזילאי המצביע על ה"ריטמין שבכלוך". ופירושו - חשיפה של ילד קטן לכלוך מחסנת אותו.

התשובה טמונה בקשרים הסמנטיים שבין ההפכים החיוביים של המילים שלפנינו: יש, התחלה, מקור, שלמות, עקיבות, רצף, אותנטיות, תפקוד, יציב, נורמה, מועדף, רצוי, נדרש, מוצלח, מצליח. ככולן מתקיים ממד של זהות וקיום: בבסיסם של המושגים יציבות, רצף ואותנטיות מצויה זהות, נוכחות קיימת. לנוכחות הזאת הרחבות אחדות: עקיבות, תפקוד, שלמות וגם נורמה והצלחה, שהן הרחבות של מושג הזהות ומשיקות לתחום ההעדפה והרצייה האנושית: כך צריך להיות, זה מה שאני רוצה או מעדיף.

עתה, כשנחזור אל רשימת מילות השלילות האחרונה, שלא נמצא לה מכנה משותף גלוי, נבחין שבכל המשמעים של מילות הקבוצה קיים יסוד הסותר זהות או הרחבה כלשהי של מושג הזהות. וכך, מה שנראה רחוק ושנתקבץ באופן כמעט-שרירותי מתגלה כקשור למערכת: סוף, תחליף, סטייה, ליקוי, העדר ומיותר סותרים כל אחד ממד אחר של זהות וקיום.⁹ אין צורך להסביר מה סותר קיום בסוף; תחליף וזיוף סותרים את ממד האותנטיות שבוהות; סטייה מנוגדת לממד הרצף והעקיבות; ליקוי ומיותר הם שני גיוונים של סתירת הנורמה: הלקוי והשבור, המדולדל, הקורס, שיש בו מום וקלקול הם נעדרי תקינות; המיותר - אף שמצוי בו גם יסוד הקרוב לפלוס, לעוד - מנוגד לתקין ולרצוי על פי רצונותינו והעדפותינו, על פי מה שנקבע כדרוש וכרצוי, וזה ממד נוסף של סתירת תקינות, של דחייה.

כמעט מיותר להסביר את יסוד השלילות של מה שהוא ההפך מן הדרוש והרצוי, שהרי אלה משיקים ממש למושגי הקבוצה הפסיכולוגית הראשונה. קיבוץ המילים שנראה במבט ראשון מכליל, מגוון, נייטרלי, ללא בסיס סמנטי משותף, חושף עתה את יסוד השלילות הסמוי שבו, יסוד שאיננו ניכר בראייה ראשונה. עלינו להקשות עכשיו מעיקרא: מניין ההטיה החיובית הזאת אל הזהות ואל הקיום?

5. החיוב שבוהות ובהבחנה

בדיוננו הקודם היו רמזים שהצביעו על הקשר בין מושגים מכלילים, אונטולוגיים ואפילו לוגיים לבין הבסיס הפסיכולוגי הראשוני של רצייה והעדפה. כך היה, למשל, במושגי ה"שלמות", ה"תקינות" וה"הצלחה", שהיפוכיהם הצביעו על שלילות. אולם עדיין נותרת התהייה מדוע יש מסומן באופן טבעי בפלוס ואין - במינוס; מדוע רצף ועקיבות נושאים רכיב של חיוב, ואילו שבירה, נתק וסטייה נושאים רכיב של שלילות. האם אפשר היה להניח מצב דברים הפוך, שבו רצף,

9. פרופ' שלמה מורג הציע לי לטבוע מונח חדש שיבטא את המשותף לכל היסודות הללו של זהות-שלמות-רצף-אותנטיות-נורמה-העדפה, והוא מיהות. בכל מילות הקבוצה הרביעית יש אפוא יסוד סותר ממד כלשהו של "מיהות". אני מודה לפרופ' מורג על הצעה זו ועל הערות חשובות הנוגעות לחוכן המאמר ולמבנהו.

עקיבות וזהות יסומנו במינוס, והפכיהם - בפלוס? לפני שנענה, נבסס את הקביעה שאמנם זה המצב בעזרת שני טיעונים מכיוונים שונים, האחד לשוני והשני פסיכולוגי.

5.1 מטפורות של שבח וניסוי ההעדפות

כשאנו רוצים לשבח בעברית בת זמננו (וגם בשפות אחרות) את יכולתו ואת כישרונותיו של אדם, אנו משתמשים לא אחת במטפורות מתחום ההצלחה החושית: בעל שכל חד, מבריק, חריף, בולט וגם מצויץ. מדוע? נערוך נא ניסוי העדפות דמיוני: נשאל את עצמנו לאן נעדיף להיכנס, לחדר חשוך או לחדר מואר? לחדר מואר ריק או לחדר מואר שיש בו חפצים? בהעדר כל נתונים אחרים התשובה המדידת היא - לחדר המואר שיש בו חפצים, למקום שאנו יכולים לממש בו את יכולת ההבחנה החושית שלנו. מאותה סיבה אנו מקיפים תינוק שאך נולד בשפע גירויים בידיעה שהדבר יפתח את יכולתו ויזרוז את התפתחותו. המשותף לכל אלה הוא ההטיה האנושית לכיוון זהות וזיהוי.

5.2 טיעון ההישרדות

נוכל לכנות את הממצא הלשוני ואת ממצא ההעדפות בשם "טיעון ההישרדות". העולם שאנו מכירים הוא העולם הנמסר לנו באמצעות החושים, ואנו מצפים שהם לא יכזבו. ההבחנה בזהותם של דברים ותלותנו בחושים המספקים את ההבחנה הזאת מקורן בצורך קיום ראשוני ובסיסי ביותר של האדם, ובמידה פחותה גם של יצורים חיים אחרים. אין פלא אפוא שהשפה, כלי הביטוי האנושי, משקפת אינטרס זה והעדפה זאת בדרכים שונות, בין על ידי סימון זהות והרחבותיה בסימן החיוב, בין בשימושי השבח המטפוריים.

6. בין הפסיכולוגי ללוגי, בין הסמנטי לפרגמטי

מיון תמים-כביכול של מילים עורר את הדיון להפליג אל תחומי האנתרופולוגיה והאבולוציה, ואל יהיה הדבר תמוה. לא במיון פשוט של מילים עסקנו, אלא בחיפוש אחר יסודות מכלילים ובסיסיים ביותר: חיוב ושלילות. אין תמה אפוא שאנו מוצאים יסודות אלה בתשתית של ההתנהגות ושל הקיום האנושי. גם מושגים מכלילים, שאינם תלויי הרגשה אנושית ושחלים עליהם חוקי הצטרפות פורמליים כמעט, גם הם מתקשרים באופן עקיף אל ההעדפה ואל הדחייה, כלומר אל יסודות הפלוס והמינוס, אלא שהדבר נעשה ברבדים בסיסיים מאוד של ההכרה האנושית. המושגים בקבוצה האחרונה של דיונו נראים לכאורה חפים ממגע עם העדפות אנושיות מדידות. אלה מושגים המתארים מצב, תפקוד, תקן או כיוון של כל דבר בעולם, ויש לרובם אפיון לוגי או אונטולוגי מכליל עד כדי יכולת לנסח כללים

מתמטיים כמעט להצטרפותם: צירוף של מינוס עם מינוס ייתן פלוס; פלוס ומינוס בהצטרפם יולידו צירוף שסימנו מינוס; וצירוף שאיבריו יסומנו שניהם בפלוס יסומן כולו אף הוא בפלוס. לדוגמה, הביטוי לצמצם את הפער (ללא הגבלה על תוכן או על הקשר, בין כל דבר למשנהו): לצמצם - מינוס, פער - מינוס, והתוצאה - פלוס; או הביטוי קלקולים רבים: צירוף של מינוס עם פלוס תוצאתו מינוס; לעומתם בביטוי שלמות גמורה שני הפלוסים יוצרים צירוף שסימנו הכללי פלוס.

חוקי ההצטרפות הם פורמליים-מתמטיים כמעט, אולם אנו יודעים עתה שהבסיס לסימון ולהצטרפות קשור אף הוא באופן עמוק לתשתית של ההעדפות הנעוצות בצורכי הקיום של המין האנושי: זהות וזיהוי. מסתמנת כאן מסקנה מרחיקת לכת, הרומזת לקיומו של בסיס קדם-פסיכולוגי לחלקים של הלשון (ושל ההתנהגות האנושית) הנראים אובייקטיביים ופורמליים למדי. מתחת לפסיכולוגיה הגלויה, המשתקפת בלשון כבמראה ומבטאת תחושות נחת ואי-נחת, נמצא בסיס שהוא מעין תשתית פסיכולוגית-אנתרופולוגית אוניברסלית, והוא קושר העדפות אנושיות עם צורכי חשיבה, התמצאות וארגון הידע. בתשתית החשיבה הלוגית ותמונת העולם קיימת מעין קדם-פסיכולוגיה. יוצא שאף המסד האובייקטיבי-כביכול לדיון בעולם הסובב, אף הוא מסומן בתשתיתו על ידי ההעדפות הקיומיות של בני האדם. גם כללי ההצטרפות של מושגים אלה, הנראים אובייקטיביים למדי, קשורים בטבורם להווייה אנושית בסיסית. דיון בשלילות על מושגיה המגוונים חושף את כל אלה, ומצביע על ארגון סמנטי של מושגים ומילים שעל פני השטח הם רחוקים מלהתקשר.¹⁰

7. מסקנות

בפתח הדברים הנחנו שיש בשפה יסוד מארגן שעניינו "שלילות" והוא ניתן להסתמן בסימן המתמטי [-] ובהרחבותיו המטפוריות השונות. היה עלינו להראות שהנחה זו, לא זו בלבד שהיא מתיישבת עם ידיעות אמפיריות, אלא שהיא אף מסיפה עליהן. האמנם עומדת הנחתנו במבחן הכפול של התיישבות ושל תוספת ידע?

10. ראוי מאוד להשוות את ממצאיי מן העברית עם שפות אחרות. כך, למשל, מקשרות השפות הלטיניות את השמאל עם הרשע (sinister), השפות הגרמאניות מקשרות את הימין עם צודק ועם ישר (right). ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם מה שנאמר כאן. כיוון שמדובר בשדה מושגים כללי ובסיסי, יש לצפות לדמיון רב בתחושות גופניות או בהתמצאות חללית גם בין לשונות ותרבויות רחוקות זו מזו. השונות התרבותית נלקחת בחשבון בממצאי הקבוצה השלישית, תלוית התרבות, אך גם על רקע השונות עולה הדמיון בעצם הימצאותם של המושגים גיהנום, טמא, טאבו בתרבויות רחוקות מאוד זו מזו.

כל שנאמר כאן הוסק ממיון מקרי של קבוצת דוברי עברית. לא היה כל יסוד מכוון בבחירה במילים ובסימונן בקבוצת ה-[-]. המיון הראשוני נשען אפוא על ידיעה לשונית אינטואיטיבית של דוברי עברית משכילים. הניתוח הבלשני שבא בעקבות הנתון האמפירי נסמך על הנחה סמנטית מזערית: מיון לתת-קבוצות לפי קרבת משמעות. שקיפותן של שלוש התת-קבוצות הראשונות שהן תולדת המיון הזה אינה מוטלת בספק: הקבוצה הפסיכולוגית, החושית-האישית; הקבוצה המבטאת פעולות בין-אישיות; והקבוצה תלוית התרבות. ניתוח אופייני של מושגי שלוש הקבוצות צומח אף הוא מההבנה האינטואיטיבית של התוכן הסמנטי של מילותיהן: הדירוג לפי מידה הולכת וגדלה של התרחקות מן ההעדפה המידית והמידה ההולכת וגדלה של מורכבות ושל חוסר יציבות סמנטית, כלומר הפחתה מדורגת של חסונותם של המושגים מפני ערעור על יסוד השלילות שבהם.

הקבוצה הרביעית סירבה להתמייין על פי תוכן סמנטי משותף. לא נמצא מכנה משותף מדי למשמעיהן של מילות הקבוצה. חיסרון-כביכול זה הוליד אל ההבחנה שהמשותף למילות הקבוצה נעוץ ביסוד עמוק וסמוי, אך בסיסי ביותר: יסוד שלילת הזהות על ממדיה השונים. מצאנו אם כן דרך להציג את השלילות שבמילים כגון אין, חסר, קלקול, סוף, מיותר ודומותיהן כהתגלמות הצורך האנושי להבחין בדברים, לתת להם שמות ולזהותם שוב ושוב.

צורך זה מוכר ומוסכם על חוקרי ההתנהגות האנושית, והנה אנו מצאנו את ביטוי דווקא באזור לא צפוי של המשמעים, במקום שבו נראה שהשפה תסכון לתאר כל דבר: חפצים, מצבים, תהליכים ועניינים טכניים, מתמטיים, פילוסופיים ולוגיים. באזור הנייטרלי כביכול של השפה, זה הנקי מהעדפות אנושיות פשוטות, שבו מתקיימים בין המושגים קשרים הניתנים לניסוח בחוקים מתמטיים כמעט, דווקא שם מתגלה האופי הפרגמטי-הבסיסי, תלוי האנוש, של השפה. אין הוא נחשף מיד ובאופן ישיר אלא בדרך עקיפה ומעניינת. האין זה החידוש שביקשנו מהיפותזת השלילות, הארה חדשה של עובדות ידועות?

יצאנו לחפש מהו יסוד ה"שלילות", ומצאנו שיש מישורים שונים של מושגים המכילים יסוד זה: שלושה מישורים של מושגים שמורכבותם הולכת וגדלה כשהם מתרחקים מן השיקוף הפשוט של תחושות סבל ואינחת ועוברים אל מערכות פתוחות, למשחק חופשי של מגעים אנושיים, תרבויות ומסורות.

אולם מתחת לשיקוף המדי של תחושות אנושיות ברובד הראשון, הפסיכולוגי, מצאנו רובד נוסף, נייטרלי כביכול: הרובד שבו נידונים מצבים, חפצים, תפקוד, תקינות, נורמות, יחסי גודל ויחסים אחרים; רובד אונטולוגי, פילוסופי, לוגי, טכני ומתמטי, שמתקיימים בו יחסי גזירה ותלות פורמליים נייטרליים כביכול. יסוד השלילות המצוי ברובד זה מופשט הוא, עניינו סתירת ממדי זהות שונים. הדיון כולו מדגים את המשחק העדין בין מה שהנו לוגי-פורמלי ואובייקטיבי בלשון

ובהכרה האנושית לבין מה שהוא בבסיסו תלוי צורך אנושי: הצורך בזהות ובניהוי.¹¹ מערכת הסימון והתיוג של ייחוס ערך חיובי או שלילי בעזרת סימני המינוס והפלוס חוצה את כל רובדי הלשון, וזה מקור ייחודו של שדה המושגים הזה בהשוואה לשדות סמנטיים מוכרים. דיון ביסוד השלילות (כמו אף דיון במקבילו החיובי) מאפשר חשיפה של תכונות הלשון, של מבנים סמויים שלה ושל אחת מצורות הארגון המורכבות של מושגיה.

רשימת הקיצורים

- T. Givon, "Negation in Language: Pragmatics, Function, = 1976
Ontology", in P. Cole (ed.), *Syntax and Semantics* 9, New York 1976,
pp. 69-112
- גרנדי, R. Grandy, "In Defence of Semantic Fields", in E. Le-Pore = 1988
(ed.), *New Directions in Semantics*, London 1988, pp. 261-280
- להרר וקטאי, A. Lehrer & E. Kittay (eds.), *Frames, Fields and* = 1992
Contrasts, New Jersey 1992
- סוברן, ת' 1994 = שדות סמנטיים - עיון בלשני פילוסופי בקשרי משמעות,
ירושלים 1994
- סוברן, בדפוס, ת' סוברן, "שדות על ורכיבי תשתית - עיון בשדה הסמנטי של
השונות", ספר היובל לפרופ' שלמה מורג (בדפוס)
- סוברן, בדפוס₂ = ת' סוברן, "סמנטיקה של 'ערך'", בתוך אל נבכי המשמעיים
(בדפוס)
- קדרי, תשכ"ח = מ"צ קדרי, שדה החיוב בלשון המגילות הגנוזות, ירושלים תשכ"ח
- קלארק, H. H. Clark, *Semantics and Comprehension*, The Hague = 1973
1973

11. דיונו מעלה את הצורך במחקר נוסף, שיצביע על הקשרים הסמויים בין הלוגי לפסיכולוגי ובין הפרגמטי (תלוי אנוש) לבין הסמנטי, המתמטי האובייקטיבי. נרמז כאן שיש מעמד חשוב לאדם המתבונן ושוקל בחושיו, המוצא את מקומו בחלל ומייצר כלי מחשבה וכלי חרושת שיועילו לו להישרד בעולם. נראה שמעמדו זה של האדם, על יתרונותיו ומגבלותיו, משפיע על עיצוב תמונת עולמו וגם על תחומים שנראים כמחוסנים מן ההיבט האנושי ונודעים באובייקטיביות שלהם - המדע, המתמטיקה והלוגיקה. על כך ראה בסוברן, "סמנטיקה של ערך" (בדפוס₂).

נספח

כך נראה השאלון: לפניך רשימת מילים. עליך לשבץ אותן כראות עיניך בשלושת הטורים שבטבלה הבאה:

?	-	+

נשיב כאן להערות אחדות שהועלו על השאלון ועל צורת המחקר:

א. אחידותה של קבוצת הנשאלים:

הנשאלים הם קבוצת עילית של דוברי עברית משכילים. יש עניין לערוך מחקר דומה באוכלוסיות השונות זו מזו בגיל, במוצא, בהשכלה ובמשתנים אחרים. לענייננו משמש הדובר המשכיל בתפקיד "הדובר האידיאלי".

ב. משך הזמן הקצר שעמד לרשות הנשאלים:

משך הזמן שעמד לרשות כל הנשאלים היה זהה.

ג. המילים בשאלון הופיעו מנותקות מהקשר:

לו נזקקו הנשאלים להקשר, הם היו מבקשים אותו. העובדה שההיענות לשאלון הייתה מלאה ואוטומטית מעידה שאנשים יכולים לבחון מילים במנותק מהקשר. דוגמה קטנה ויום-יומית תדגיש נקודה זו: כשארם נשאל לפירוש המילה שולחן אין הוא נזקק להקשר כדי לברר את פירושה. הוא יעשה כן רק בנוגע למילים נדירות או כאלה שאין הוא בטוח במשמען או בשימושן. מילים כאלה לא הוכנסו לרשימה בשאלון, ואכן הנשאלים, משכילים דוברי עברית, לא התלוננו. הדבר מעיד על יכולת להפשיט משמעם מהקשרים, יכולת שהיא כה מובנת מאליה בשימוש הרגיל שאנו עושים בשפה עד שאינה נזקקת להוכחה. בהינתן הקשרים מתחזקות בדרך כלל הקביעות הראשונות.

עדות לכך יש גם בדיוננו בשורש של"ל בפתח המאמר: המשמע של שלל צבעים, וממנו שלל דעות במשמעות של מגוון וריבוי - המנוגד כביכול לשאר המשמעים הקשורים ביניהם, שעניינם ביזה ומלקוח, לקיחה, ומימי הביניים גם חיסור, גריעה, היפוך ושקר - מיוסד כנראה על הבנה מיוחדת של הפסוק בשופטים (ה, ל), שעניינו מלחמה ושבי: "שלל צבעים רקמה". אחר כך הוא נמצא אצל משה אבן-עזרא "מעיל תולע ושש ושלל צבעיו" (שיריו ומכתמיו של מ' אבן-עזרא, מהדורת ד' כהנא, ורשה 1894, כרך א, עמ' 11).

מעדויות הנשאלים עולה, שבטור שסומן בסימן שאלה הם שיבצו מילים שבמבט לאחור נמצאו הקשרים המשייכים אותן לשני טורים סותרים, הן לטור

החייב והן לטור השליליות: גג עניינו מחסה מגן בעברית החדשה והישנה, ולפיכך סומן בטור ה-[+], אבל בדיבור של השנים האחרונות מקביל גג לתקרה, ושניהם משמשים מטפורה קבועה לגבול עליון: "תבוא ב־7:00 גג" (=לכל המאוחר). לכן יש ששיבצו מילה זו בטור ה-[?], ויש אחרים ששייכו אותה לטור ה-[-]. ממצא זה פותח פתח לעיון נוסף בקשר או בדרגות הקשר והתלות של משמעים בהקשרם.